

O P V S C V L A

A R C H Æ O L O G I C A

IZDAVAČ / PUBLISHER

ARHEOLOŠKI ZAVOD FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, UNIVERSITY OF ZAGREB

IZDAVAČKI SAVJET / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Rajko BRATOŽ (Ljubljana), Andreas LIPPERT (Wien), Juraj PAVUK (Nitra),
Guido ROSADA (Padova), Elisabeth WALDE (Innsbruck), Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ (Zagreb),
Tihomila TEŽAK-GREGL (Zagreb), Marin ZANINOVIĆ (Zagreb)

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNICI / EDITORS

Rajna ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ & Domagoj TONČINIĆ

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Ina MILOGLAV, Domagoj TONČINIĆ, Rajna ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, Dino DEMICHELI, Iva KAIĆ
svi iz Zagreba / all from Zagreb

GRAFIČKO OBLIKOVANJE / GRAPHIC DESIGN

Miljenko GREGL

ADRESA IZDAVAČA / ADDRESS OF THE PUBLISHER

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta
Department of Archaeology, Faculty of Humanities and Social Sciences
10000 ZAGREB – CROATIA
I. LUČIĆA 3 – P.O. BOX 171

RAČUNALNI PRIJELOM / COMPUTER LAYOUT

Ivanka COKOL for FF-press

PRIJEVOD NA ENGESKI / TRANSLATION TO ENGLISH

Assia BARIĆ, Ana ĐUKIĆ, Luka REP

GODIŠNJAK / ANNUAL

Izdavanje časopisa novčano podupire

ODSJEK ZA ARHEOLOGIJU FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Publishing of the journal financially supported by

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES UNIVERSITY OF ZAGREB

Službena kratica ovoga časopisa je *Opusc.archaeol. (Zagreb)* / Official abbreviation of this journal's title is *Opusc.archaeol. (Zagreb)*

URL: www.ffzg.hr/arheo/opuscula

Dostupno na / Available at Ebsco Publishing (www.ebscohost.com)

Tiskano 2015. / Printed in 2015

O P V S C V L A

ARCHÆOLOGICA

2013/2014

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
FACULTY OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES,
UNIVERSITY OF ZAGREB

RADOVI ARHEOLOŠKOG ZAVODA
PAPERS OF THE DEPARTMENT
OF A R C H A E O L O G Y

SADRŽAJ

CONTENTS

<i>Glavni i odgovorni urednici</i> <i>Editors</i>	PROSLOV PROLOGUE _____ 9
<i>Ivor JANKOVIĆ &</i> <i>Tena ŠOJER</i>	EVOLUCIJA GOVORA I JEZIKA THE EVOLUTION OF SPEECH AND LANGUAGE <i>Pregledni rad / Review paper</i> _____ 11
<i>Filomena SIROVICA</i>	POD KOD BRUŠKE – ANALIZA NALAZIŠTA S OSVRTOM NA PROBLEMATIKU PRETPOVIJESNE SUHOZIDNE ARHITEKTURE POD NEAR BRUŠKA – SITE ANALYSIS WITH A VIEW ON PREHISTORIC DRYWALL ARCHITECTURE <i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____ 49
<i>Stašo FORENBAHER,</i> <i>Petra RAJIĆ ŠIKANJIĆ &</i> <i>Zrinka PREMUŽIĆ</i>	PET GROBOVA S PALAGRUŽE FIVE BURIALS FROM PALAGRUŽA <i>Stručni rad / Professional paper</i> _____ 95
<i>Ivana MILETIĆ ČAKŠIRAN</i>	KERAMIKA TANKIH STIJENKI S LOKALITETA SV. KVIRIN U SISKU THIN-WALLED POTTERY FROM THE SITE SV. KVIRIN IN SISAK <i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____ 111
<i>Martina MATIJAŠKO</i>	MARTIJANEC-GAMULICA. ANALIZA NALAZA PRIKUPLJENIH 1950. GODINE MARTIJANEC-GAMULICA - ANALYSIS OF FINDS FROM 1950 <i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____ 161
<i>Ivana ARTUKOVIĆ</i>	RIMSKODOBNE FIBULE IZ FUNDUSA MUZEJA BRODSKOG POSAVLJA ROMAN-ERA FIBULAE FROM THE COLLECTION OF THE BRODSKO POSAVLJE MUSEUM <i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____ 189
<i>Anamarija KURILIĆ &</i> <i>Zrinka SERVENTI</i>	NATPIS GAJA KORNELIJA S ILOVIKA I CORNELII U LIBURNIJI THE INSCRIPTION OF GAIUS CORNELIUS FROM ILOVIK AND THE CORNELII IN LIBURNIA <i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____ 219
<i>Ana MIŠKOVIĆ</i>	U POTRAZI ZA VEZAMA IZMEĐU SOLUNA I ZADRA U KASNOJ ANTICI EXPLORING THE TIES BETWEEN THESSALONIKI AND ZADAR IN LATE ANTIQUITY

	<i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____	249
<i>Marinko TOMASOVIĆ</i>	KATEDRALA SV. TRIPUNA U KOTORU I BENEDIKTINSKA CRKVA SV. MIHOVILA NA PREVLACI KOD TIVTA – PRIMJEDBE UZ PORIJEKLO OBLIKA I DATIRANJE THE CATHEDRAL OF ST. TRYPHON IN KOTOR AND THE BENEDICTINE CHURCH OF ST. MICHAEL ON PREVLAKA NEAR TIVAT – COMMENTS ON THE DATE AND THE ORIGIN OF DESIGN	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	267
<i>Ana AZINOVIĆ BEBEK & Krešimir FILIPEC</i>	BREVARI IZ LOBORA I DRUGIH NOVOVJEKOVNIH GROBALJA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE THE BREVERLS FROM LOBOR AND OTHER EARLY MODERN CEMETERIES IN NORTHWESTERN CROATIA	
	<i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____	281
<i>Marija ŠIŠA-VIVEK & Krešimir FILIPEC</i>	KERAMIČKE LULE S LOKALITETA ZOLJANI - ČEMEŠAC I CLAY PIPES FROM THE SITE ZOLJANI - ČEMEŠAC I	
	<i>Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper</i> _____	301
<i>Tihomila TEŽAK-GREGL</i>	STOJANU DIMITRIJEVIĆU U SPOMEN IN HONOUR OF STOJAN DIMITRIJEVIĆ	
	<i>Uvodnik / Introduction</i> _____	335
<i>Ivor KARAVANIĆ</i>	STOJAN DIMITRIJEVIĆ – ISTRAŽIVANJA I NASTAVA PALEOLITIKA U HRVATSKOJ STOJAN DIMITRIJEVIĆ – RESEARCH AND TEACHING PALEOLITHIC IN CROATIA	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	343
<i>Kornelija MINICHREITER</i>	PROF. DR. STOJAN DIMITRIJEVIĆ – UTEMELJITELJ KRONOLOŠKE PODJELE STARČEVAČKE KULTURE ZA SJEVERNУ REGIJU PROF. DR. STOJAN DIMITRIJEVIĆ THE – FOUNDER OF THE CHRONOLOGY OF THE STARČEVO CULTURE IN THE NORTHERN REGION	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	349
<i>Bine KRAMBERGER</i>	EVALUATION OF DIMITRIJEVIĆ'S DEFINITION OF THE SOPOT CULTURE IN THE LIGHT OF RADIOCARBON DATES	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	359
<i>Maja KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO</i>	REZULTATI DIMITRIJEVIĆEVIH ISTRAŽIVANJA SOPOTA U SVJETLU NOVIH ISTRAŽIVANJA THE RESULTS OF DIMITRIJEVIĆ'S EXCAVATIONS	

	AT SOPOT IN LIGHT OF RECENT RESEARCH	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	371
<i>Lana OKROŠA ROŽIĆ</i>	BREZOVLJANI	
	BREZOVLJANI	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	397
<i>Marcel BURIĆ</i>	KOMADIĆI I FRAGMENTI: BAPSKA NAKON	
	STOJANA DIMITRIJEVIĆA	
	PIECES AND FRAGMENTS: BAPSKA AFTER	
	STOJAN DIMITRIJEVIĆ	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	407
<i>Zorko MARKOVIĆ</i>	STOJAN DIMITRIJEVIĆ I ISTRAŽIVANJA ENEOLITIKA	
	U SJEVERNOJ HRVATSKOJ	
	STOJAN DIMITRIJEVIĆ AND STUDIES ON THE COPPER	
	AGE OF NORTHERN CROATIA	
	<i>Pregledni rad / Review paper</i> _____	419

PROSLOV

S velikim zadovoljstvom i u ime cijelog uredništva predstavljamo dvobroj 37/38 časopisa Opuscula Archaeologica koji je utemeljen 1956. godine, te s više ili manje poteškoća izlazi više od pet desetljeća. Usprkos trenutnim financijskim poteškoćama pred nama je časopis koji i ovoga puta, i to sa 19 članaka od 25 autora, na preko četiri stotine stranica, objavljuje znanstvene, pregledne i stručne tekstove visoke kvalitete.

No, ovaj dvobroj časopisa Opuscula archaeologica se razlikuje od prethodnih izdanja jer se sastoji od dva tematska poglavlja. U prvom poglavlju je jedanaest radova koji su, u skladu s tradicijom našeg časopisa, posvećeni različitim arheološkim problemima koji će kako znanstvenicima, tako i drugima, dati mogućnost dobivanja uvida, ne samo u nepoznatu arheološku građu, nego i mogućnost upoznavanja s najnovijim razmišljanjima o određenim problemima kao i njihovim mogućim rješenjima. Drugi dio broja 37/38 časopisa Opuscula archaeologica nas posebno raduje jer se sastoji od osam radova posvećenih 30-godišnjici smrti uglednog hrvatskog profesora prapovijesne arheologije Stojana Dimitrijevića. Radovi su prezentirani na skupu posvećenom Stojanu Dimitrijeviću na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 13.12.2011.

Napor koji je uredništvo časopisa uložilo u izlazak ovoga broja nije nas obeshrabrio nego potaknuo da i dalje činimo sve potrebno da bi autori i dalje imali priliku objavljivati članke za koje smatraju da doprinose arheološkoj znanosti. Za kvalitetu objavljenih priloga brinuo se cijeli tim recenzentata, čije je mišljenje i omogućilo da svaki prilog ima onu kvalitetu kakvu naš časopis i zaslužuje. Stoga na kraju svim autorima i suradnicima najsrdačnije zahvaljujemo na priložima tiskanim u ovome broju časopisa Opuscula archaeologica.

Glavni i odgovorni urednici

PROLOGUE

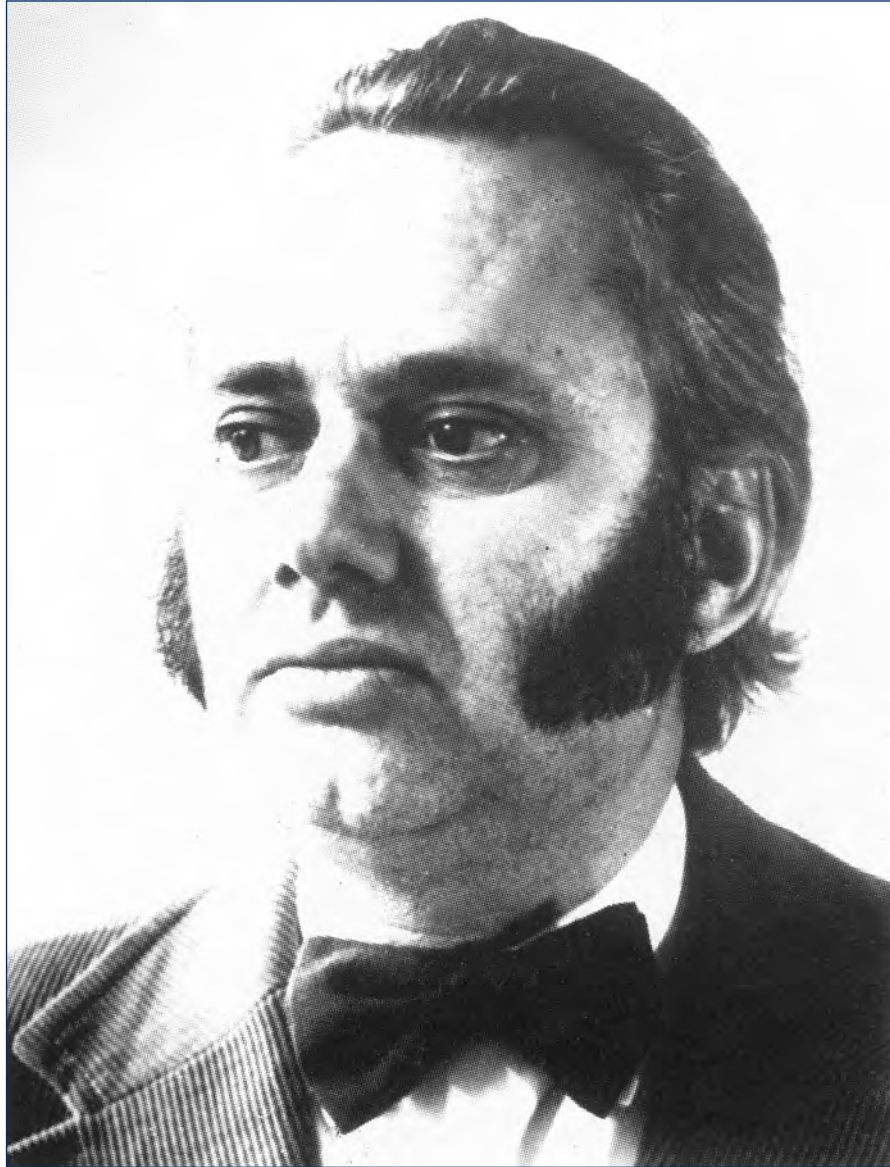
We are proud to present a double volume 37/38 of Opuscula archaeologica on behalf of the Editorial board. Since its first volume in 1956, journal Opuscula archaeologica has been publishing scientific articles in the field of archaeology and other historical disciplines. Despite current financial challenges we were able to publish 19 articles by 25 authors on more than 400 pages containing high quality original scientific articles and professional papers.

The structure of this double volume differs from previous ones because it is divided into two sections. The first section consisting of 11 articles that are, in the tradition of this journal, facing specific archaeological issues. We hope that these articles will provide information to readers on new, unpublished material and current debates. The second section contains 8 papers dedicated to the 30th anniversary of death of Professor Stojan Dimitrijević, a distinguished professor of Prehistoric Archaeology at the University of Zagreb. These papers were originally presented at the conference organized by the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb on December 13th 2011.

Various challenges presented to us during the preparation of this volume were not discouraging, but, on the contrary, gave us the additional motivation to secure the future of this journal as a platform for publication of quality scientific and professional papers by fellow scholars. Extensive team of domestic and international reviewers is the quality assurance of the published articles, and the journal as a whole.

We would like to express our gratitude to all contributors whose articles are published in this double volume.

Editors

RADOVI SA SKUPA ODRŽANOG U SPOMEN STOJANU DIMITRIJEVIĆU
NA FILOZOFSKOM FAKULTETU SVEUČILIŠTA U ZAGREBU 13. 12. 2011.

PAPERS PRESENTED AT THE CONFERENCE IN HONOUR OF
STOJAN DIMITRIJEVIĆ AT UNIVERSITY OF ZAGREB,
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES 13. 12. 2011.

Marcel BURIĆ

KOMADIĆI I FRAGMENTI: BAPSKA NAKON STOJANA DIMITRIJEVIĆA

PIECES AND FRAGMENTS: BAPSKA AFTER STOJAN DIMITRIJEVIĆ

doi: 10.17234/OA.37.18

Pregledni rad / Review paper

UDK / UDC 929Dimitrijević:902.2(497.5 Bapska)

Primljeno/Received: 11.04.2013.

Prihvaćeno/Accepted: 16.05.2013.

Marcel Burić
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
mburic@ffzg.hr

Rad se bavi pregledom doprinosa S. Dimitrijevića poznavanju kasnoga neolitika istočne Hrvatske kroz aspekt njegova rada u Bapskoj. Taj je rad povezan sa cjelokupnim opusom Dimitrijevićeve arheološke aktivnosti u Slavoniji i zapadnom Srijemu, koji je iznjedrilo, između ostalih, kronologije starčevačke i sopotke kulture.

Ključne riječi: Stojan Dimitrijević, Bapska, kasni neolitik, sopotska kultura

The paper discusses the contribution of S. Dimitrijević to our knowledge of the Late Neolithic in eastern Croatia through his work at Bapska. The research he conducted there is connected to the entire opus of Dimitrijević's archaeological activities in Slavonia and western Sylvania and which yielded, among other things, the chronology of the Starčevo and Sopot cultures.

Key words: Stojan Dimitrijević, Bapska, Late Neolithic, the Sopot culture

Stojan Dimitrijević jedna je od najistaknutijih osoba hrvatske prapovijesne arheologije. Istraživanja mnogih nalazišta koja je obavio, od krajnjeg istoka do sjeverozapada Hrvatske, pa čak ponešto i na njezinu jugu, do danas su često ostala polazišna točka mnogim istraživanjima. Od pedesetih godina prošlog stoljeća, kada je stupio na stručnu i znanstvenu scenu, sve do svoje prerane smrti na samom početku osamdesetih, preoblikovao je prapovijest ovog područja i udario temelje prvim ozbiljnim kronologijama. Baš su one njegova najvažnija ostavština, no danas i predmet najvećih rasprava. Neumorni radoholičar, erudit, sposoban da iz mnoštva fragmenata primijeti i izolira baš onaj najvažniji, bio je jedan od onih pro-

Stojan Dimitrijević is one of the most prominent figures of Croatian prehistoric archaeology. The research he conducted and published about numerous sites, ranging from eastern to northwestern Croatia, even some parts of the south, is a common starting point for new research to this day. Since the 1950s, when he appeared on the professional and scientific scene, until his untimely death in the early 1980s, he reformed the prehistory of this area and created the foundation for the first serious chronologies which are his greatest legacy, and the topic of many discussions even to this day. A tireless workaholic and erudite, capable to notice and isolate the

fesora kakvih više nema ili su u najboljem slučaju vrlo rijetki. Enciklopedijsko znanje kojim je vladao bilo je i ostalo nadahnuće njegovim učenicima, a preko njih i onima koji nisu imali zadovoljstvo slušati o arheologiji od čovjeka koji je o njoj toliko mnogo znao.

Djetinjstvo, koje je po rođenju, proveo u Vinkovcima, u ovom volumenu detaljno opisano iz pera njegovih učenika i suradnika (Težak-Gregl, Durman), na neki ga je način predodredilo da se bavi arheologijom. U doba njegove mladosti Vinkovci su, predvođeni glasovitom Gimnazijom, vrvjeli od inteligencije, tako da je i Dimitrijević, često u društvu svog ujaka, znamenitog kipara i pjesnika Vanje Radauša, zarana bio oduševljen blještavilom kulturne baštine i arheološkog naslijeđa svoga grada. Mnogi su dječarci lunjajući obalama Bosuta prikupljali fragmente o (pra) povijesti svoga grada koje im je, ispiranjem obale, izdašno nudila rijeka. Vjerojatno su mnogi tim prikupljenim fragmentima sastavljali kolaže gradske prošlosti, međutim, samo je jedan od njih složio takav kolaž da će o njemu čitati generacije prapovijesnih arheologa cijele Europe. Jedan dio kolaža koji je stvarao za najveći dio istočnohrvatskog područja predstavlja njegov rad na lokalitetu Gradac, nadomak današnjeg sela Bapska. Iako nešto udaljeniji od Vinkovaca, Gradac će se pokazati vrlo važnom stranicom Dimitrijevićeva profesionalnog života.

Lokalitet Gradac u Bapskoj jedan je od važnijih nalazišta kasnog neolitika na tlu Hrvatske. Iako je u posljednjih stotinu godina doživio nekoliko različitih istraživanja, ono koje je obavio Dimitrijević sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća još je i danas najsvieobuhvatnije (Burić 2009: 489 i dalje). Svojim smještajem na krajnjem istoku Hrvatske lokalitet je odigrao važnu ulogu u formiranju sopotske kulture, a taj je faktor bio jedan od onih presudnih koji su Dimitrijevića doveli u taj udaljeni kutak Hrvatske.

Kao i mnogi njegovi suvremenici, Dimitrijević je za Bapsku znao iz arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu u kojemu podaci o lokalitetu potječu iz 19. st., te publikacija čiji su autori bili još J. Brunšmid i V. Hoffiller (CVA). Prekretnica u njegovu bavljenju s Bapskom nastala je kada se vratio sa jednogodišnjeg boravka u Heidelbergu kao stipendist prestižne A. von Humboldtove stipendije (tijekom 1963.). Tamo je, naime, intenzivno surađivao sa svojim prijateljem i kolegom, Vladimirom Milojčićem, tada najvećim autoritetom prapovijesne arheologije u Europi. Milojčić je kao student prve godine studija arheologije sudjelovao na prvim sustavnim istraživanjima na vučedolskom Gradcu. Ta je iskopavanja, kako je poznato, vodio R. R. Schmidt, koji je u sklopu istraživanja, zaintrigiran podacima i nalazima iz zagrebačkog muzeja, obavio manje iskopavanje u Bapskoj. Krajem 1940-ih Milojčić piše svoj glasov-

most important out of many fragments, he was the kind of professor it would be difficult, if not impossible, to find today. The encyclopedic knowledge he had was and remains an inspiration for his students, and, through them, to those who did not have the pleasure of hearing about archaeology from a man who knew so much about it.

His childhood, described in this volume by his students and associates (Težak-Gregl, Durman), spent in Vinkovci, in a way predetermined him to go into archaeology. When he was young Vinkovci teemed with intellectuals, primarily those from the noted Gimnazija, so Dimitrijević, often communing with his uncle, the noted sculptor and poet Vanja Radauš, was impressed by cultural heritage and archaeological legacy of his city from early on. Many boys collected fragments about the (pre)history of their city while roaming the shores of the Bosut River which offered a plentitude of washed out finds. They probably put together patchworks of the city's past from the numerous fragments but only one of them put together one which will be read by generations of European prehistoric archaeologists. Part of the patchwork he created about the biggest part of eastern Croatia contains his work on the Gradac site, not far from today's Bapska village. Although somewhat farther from Vinkovci, Gradac will prove to be an important page in Dimitrijević's professional life. The site of Gradac in Bapska is one of the more important Late Neolithic sites in Croatia. Although in the last hundred years it saw several different researches, the one conducted by S. Dimitrijević in the mid-1960s still remains the most comprehensive (Burić 2009: 489 and on). Being placed in the far east of Croatia, the site played an important role in the formation of the Sopot culture, and this fact was one of those which drove Dimitrijević to that distant corner of Croatia.

Like many of his contemporaries, Dimitrijević knew about Bapska from the Archaeological Museum in Zagreb archives which contained information about the site dating back to the 19th century, and publications by J. Brunšmid and V. Hoffiller (CVA). A turning point in his work on Bapska happened when he returned from a one-year stay in Heidelberg which he earned as a winner of the prestigious A. von Humboldt scholarship (during 1963). Namely, while there he worked hard with his colleague Vladimir Milojčić, the then most noted prehistorian in Europe. As a first year student, Milojčić participated in the first systematic excavations carried out at Gradac in Vučedol. The research, as we know, was led by R. R. Schmidt who, as part of his research, interested by data and finds from the museum in Zagreb, conducted smaller excavations in

viti rad o neolitiku srednje i jugoistočne Europe u kojemu je obuhvatio i krajeve Slavonije i Srijema te barem djelomično interpretirao slojeve u Bapskoj (Milojčić 1949: 82-90). Od kraja pedesetih godina, a poglavito u Heidelbergu, Dimitrijević se značajno bavio pitanjima kasnog neolitika istočne Hrvatske, kada je već bilo jasno da je Bapska jedan od najvažnijih lokaliteta toga razdoblja u Hrvatskoj. Prije Dimitrijevića, a osim Schmidtovih istraživanja, o lokalitetu se u stručnim krugovima znalo relativno malo, iako su prva iskopavanja obavljena još 1911. god. (Burić 2009a: 493; Burić 2011: 34-40). Vrlo oskudna objava nalaza koji su ipak prilično redovito stizali u zagrebački muzej, primarni su razlog što Bapska nije doživjela slavu nekih drugih hrvatskih prapovijesnih nalazišta. Schmidt i njegova arheološka aktivnost za Dimitrijevića su zacijelo bili vrlo važni, iako je, kao što ćemo vidjeti, u značajnoj mjeri korigirao Schmidtove interpretacije. Prije no što je smogao sredstva za vlastita istraživanja, Stojan Dimitrijević je u „rukama“ imao samo dvije ozbiljnije publikacije o prapovijesnoj arheologiji našeg tla koje su u to vrijeme zadovoljavale znanstvene standarde struke: Schmidtov *Die Burg Vučedol* (Zagreb 1945.) i spomenutu Milojčićevu *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas* (Berlin 1949.). Te su monografije između ostalih koji se u njima spominju, imale dva lokaliteta kao izraziti zajednički nazivnik: Gradac na Vučedolu i Gradac u Bapskoj. Budući da je na istraživanjima obaju Gradaca Milojčić osobno sudjelovao (iako valja napomenuti kao vrlo mladi student), nije teško pretpostaviti da je o upravo ta dva lokaliteta bilo najviše govora tijekom njihovih susreta 1963. godine u Heidelbergu. U Njemačkoj Dimitrijević nije bio Milojčićev pasivni slušač. Stigao je tamo već opremljen spoznajama o neolitiku i eneolitiku iz nekolicine vlastitih iskopavanja u Slavoniji, te je osnovne obrise sopotske kulture već imao sistematizirane u doktorskoj disertaciji (1959.). U nekim svojim ranijim radovima već je naglašavao problem neistraženosti toga područja, poglavito sjeverozapadne Hrvatske (Dimitrijević 1956; 1959; 1961). Značajna je gotovo antologijska, a u našoj stručnoj javnosti gotovo nepoznata, žustra rasprava o spiralnom ukrasu na vinčanskoj i sopotskoj keramici, te argumentaciji o dijeljenju kasne vinčanske D faze na dva podstupnja (usm. priop. N. Majnarić-Pandžić). Time je stekao povlašten položaj da, kao jedan od rijetkih, brojnim objavljenim raspravama direktno polemizira s Milojčićem o pitanjima nastanka kasnog neolitika II Europe.

Ipak, spomenuta su dva rada, ma koliko se osobno s nekim njihovim dijelovima nije slagao, bila Dimitrijevićev *spiritus movens*, jer su pokazala

Bapska. In the late 1940s Milojčić wrote his noted work on the Neolithic of central and southeastern Europe, including parts of Slavonia, Sarmatia, with partial interpretations of the layers established at Bapska (Milojčić 1949: 82-90). Since the late 1950s, especially in Heidelberg, Dimitrijević tackled the questions of the Late Neolithic of eastern Croatia, and it became clear that Bapska was one of the most important sites dated to that period in Croatia. Before Dimitrijević, apart from Schmidt's research, the site was poorly known in scientific circles, although the first excavations were done in 1911 (Burić 2009a: 493; Burić 2011: 34-40). Scanty publications of finds which kept coming to the museum quite regularly are the primary reason Bapska did not see the fame of some other Croatian prehistoric sites. Schmidt and his archaeological activities must have been very important for Dimitrijević even though he, as we will see, changed Schmidt's interpretations quite significantly. Before he could afford his own research, Stojan Dimitrijević "held" only two serious publications about prehistoric archaeology on our soil which, at the time, satisfied the scientific standards of the profession: Schmidt's *Die Burg Vučedol* (Zagreb 1945) and the above mentioned Milojčić's *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas* (Berlin 1949). These monographs featured, among others, two sites as a common denominator: Gradac at Vučedol and Gradac at Bapska. Since Milojčić personally participated in the excavation of both sites (notably, as a very young student), it is not difficult to assume that these two sites were the topic the two discussed the most when they met in Heidelberg in 1963. Dimitrijević was not Milojčić's passive observer while in Germany. He arrived there armed with knowledge on the Neolithic and the Copper Age obtained through his own excavations carried out in Slavonia, and the basic outlines of the Sopot culture were already systematized in his PhD thesis (1959). In some of his earlier works, he had already emphasized the problem of some areas, notably northwestern Croatian, not being researched enough (Dimitrijević 1956; 1959; 1961). His almost anthological discussion, and mostly unknown to our expert public, about spiral decorations on the pottery of the Vinča and Sopot cultures and his arguments for dividing the late Vinča D phase into two sub phases (verbal account, N. Majnarić-Pandžić). This put him in a privileged position to, as one of only few, discuss the questions of the formation of the Late Neolithic in southeastern Europe with Milojčić through publications.

However, the two mentioned papers, no matter how much he did not agree with them, were Dimitrijević's

osnovni smjer kretanja u interpretaciji prapovijesti tog područja, ali mu i istovremeno pružila jedino stručno uporište na koje se mogao osloniti. Jednostavno su bili jedino s čime je mogao uspoređivati vlastite rezultate i spoznaje. Dok je Schmidt u prvome radu sopotsku kulturu samo spomenuo kao lokalni ogranak trakastog kompleksa te varijantom butmirskog izričaja, s velikom sličnošću s Bükki i potiskom keramikom (Schmidt 1945: 121), Miložić je značajnije uočio sopotsku kulturu¹, povezo ju s vinčanskom, te joj dao ime. Spominje „stariju slavonsko-srijemsku kulturu koja ima isto podrijetlo kao i starija vinčanska kultura“, čime ju je posredno i datirao. Drugi naziv koji je koristio *Bapska-Lengyel Kultur* jest onaj koji je u prvom trenutku svojih interpretacija preuzeo i Dimitrijević (Dimitrijević 1968: 8). Za nju Miložić govori kako ima sličnosti i s inventarom lengyelske kulture i time odmah uočava dvije ključne komponente sopotske kulture: vinčansko podrijetlo i genetičku vezu s lengyelom. Definirao ju je kao jedinstvenu cjelinu post-starčevačkog neolitika Slavonije i Srijema, te ju tako i nazvao: slavonsko-srijemska kultura (Miložić 1949: 82, 83). Jasno je stoga da je Dimitrijević imao značajnih motiva, po povratku iz Njemačke, započeti iskopavanja baš u Bapskoj.

Nakon vlastitog iskopavanja sonde na Gradcu (1964.), Dimitrijević se vrlo kritički osvrnuo na rezultate kako ih je prezentirao Schmidt, tvrdeći da je u usporedbi s njegovim istraživanjem, rezultat stratigrafije posve oprečan. Schmidt se u svojoj objavi koristio modificiranom kronologijom koju je predstavio von Tompa 1940. godine s kojom se Dimitrijević nije u potpunosti slagao (Dimitrijević 1968: 13, 14; Dimitrijević 1979: 264). Obradom materijala, Bapska se pokazala kao jedan od ključnih lokaliteta za formiranje kronologije kasnog neolitika Slavonije i Srijema, ali se otkrilo da lokalitet posjeduje značajniji sloj vinčanske kulture, što je dovelo do promjene imena u sopotsko-lendelska kultura (1966.), koje će se u skorjoj budućnosti opet pokazati kao neprikladno (Dimitrijević 1979: 264).

Kritički osvrt na Schmidta i Miložićev rad izašao je u obliku već spomenute monografije „Sopotsko-lendelska kultura“, koja je dala temeljne obrise i osnovni relativno-kronološki profil sopotske kulture. Temelji spoznaja o njezinu razvoju i kronologiji koje je formirao Dimitrijević ostali su takvima i danas, u prvom redu što se tiče istočnih predjela njezina rasprostiranja. Na ograničenoj količini ma-

spiritus movens because they showed the basic directions in the interpretation of prehistory in the region and, at the same time, they provided the only professional foundation he could count on. They were simply the only things to which he could compare results and insight. While Schmidt only mentioned the Sopot culture as a local manifestation of cored ware and a variant of Butmir expression resembling Bükki and Tisa pottery (Schmidt 1945: 121), Miložić put more emphasis on the Sopot culture¹, connecting it to the Vinča culture and naming it. He mentions “an older Slavonian-Syrmian culture originating from the same place as the older Vinča culture”, thereby dating it. He also used the term *Bapska-Lengyel Kultur* which was also used by Dimitrijević in his first interpretations (Dimitrijević 1968: 8). Miložić said that it resembled the material of the Lengyel culture and immediately noted two key components of the Sopot culture: Vinča origins and a genetic relation to Lengyel. He defined it as a unique whole of the post-Starčevo Neolithic of Slavonia and Syrmia, and called it the Slavonian-Syrmian culture (Miložić 1949: 82, 83). It is clear, therefore, that Dimitrijević had significant motive to, on his return from Germany, start excavating precisely at Bapska.

After excavating part of Gradac (1964), Dimitrijević critically reflected on the finds presented by Schmidt, claiming that, in comparison to his excavations, the stratigraphy was completely opposite. In his first publication, Schmidt used a modified chronology proposed by von Tompa in 1940, and Dimitrijević did not entirely agree (Dimitrijević 1968: 13, 14; Dimitrijević 1979: 264). After being analyzed, Bapska proved to be one of the key sites for the formation of the chronology of the late Neolithic of Slavonia and Syrmia, but the site also has a significant layer of the Vinča culture which resulted in a name change to the Sopot-Lengyel culture (1966), which would soon prove to be inappropriate (Dimitrijević 1979: 264).

A critical approach to Schmidt's and Miložić's work was published in a monograph *Sopotsko-lendelska kultura*, which gave the basic outlines and a basic relative chronological profile of the Sopot culture. The basic insights on its development and chronology formed by Dimitrijević stayed the same to this day, primarily when it comes to the eastern parts of its territory. On a limited quantity of finds he mostly found himself, he almost prophetically

¹ Sopotski materijal iz Bapske i njegovu vezu s lengyelskom prostorom zapravo je prvi uočio Childe 1929. godine (Childe 1929: 82), no on te nalaze pogrešno navodi kao nalaze iz grobnih konteksta (Burić 2011: bilj. 78)

¹ The Sopot material from Bapska and its relation to Lengyel were first noted by Childe in 1929 (Childe 1929: 82), but he, by mistake, published the finds stating they were found in graves (Burić 2011: note. 78)

terijala, koji je većinu osobno iskopao, gotovo je pro- ročki definirao regionalne tipove sopotske kulture u zapadnijim predjelima njezina rasprostiranja. Time je, iako to nikada nije doslovno napisao, jasno nagla- sio područje istočne Hrvatske kao jezgru područja u kojemu je sopotska kultura formirana, što je danas jedno od gorućih pitanja problematike kasnoneoli- tičkog razvoja velikog dijela kontinentalne Hrvatske (Burić 2015). Nakon njegove smrti nije bilo i još uvi- jek nema većih sinteza koje bi raspravljale o proble- matici faza i apsolutno-kronološkom položaju so- potske kulture. Posljednji veći rad koji je napisao na temu sopotske kulture i kasnog neolitika, sastavni je dio velikog korpusa *Praistorija jugoslavenskih zema- lja* u čijem je drugom svesku (neolitik) još jednom obradio tu problematiku. Pogled na formiranje so- potske kulture posredstvom dvaju kulturnih valova iz prostora vinčanskog kulturnog kruga bili su osno- va za interpretaciju nastanka kasnog neolitika istoč- ne Hrvatske (Dimitrijević 1979: 294). Kako rekosmo, Hotel u Vinkovcima ključan je položaj za spomenu- to viđenje nastanka sopotske kulture, ali i za relativ- no-kronološki odnos kasnog starčeva i rane vinče o čemu smo nedavno pisali (Burić & Težak-Gregl 2009. Sva iskopavanja, od njegove smrti do danas, nisu iznjedrila čvrste argumente, odnosno oni još nisu napisani, kojima bi se pobila takva slika nastan- ka kasnog neolitika. Bez značajnog broja interdis- ciplinarnih metoda kojima mi danas raspoložemo, Dimitrijević je svojom imaginacijom imao sposob- nost „vidjeti“ i neke značajne momente unutarnjeg razvoja sopotske kulture, kao što je njezin ključni utjecaj na formiranje lengyelskog kompleksa (Bicske tip,) koji je svojim istraživanjima još početkom 1970- ih u mađarskoj Transdanubiji dokazao N. Kalicz (Dimitrijević 1979: 297-299). Važno je također reći da je upravo Dimitrijević raščlanio posljednju fazu vinčanske kulture na dva podstupnja (D1 i D2) i to baš na temelju istraživanja u Bapskoj. Vrlo određen zaključak da je *sopotska kultura u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu završila svoj život istovremeno sa vinčanskom* (Dimitrijević 1968: 72) posljednjih je godina dobila potvrdu nizom radiokarbonskih datu- ma iz stratificiranih kasnovinčanskih telova zapadne Srbije, te iz same Bapske (Borić 2009; Burić 2011: 77), dakle iz čitave lepeze metoda koje su njemu bile nedostupne ili nisu bile razvijene u dovoljnoj mjeri.

KASNI NEOLITIK NAKON DIMITRIJEVIĆA I MILOJČIĆA

Apsolutni datumi za kasni neolitik odavno su po- maknuti iz prijelaza četvrtog u treće tisućljeće pri- je Krista u prvu polovinu petog tisućljeća, također, danas je jasno da je sopotska kultura svojim punim

defined regional types of the Sopot culture in the western areas of its presence thereby, although he never explicitly expressed it, clearly emphasizing eastern Croatia as the core where the Sopot culture was formed, which stills remains one of the biggest issues about the development of the Late Neolithic in the majority of continental Croatia (Burić 2015). After he died there were and are still no syntheses discussing phases and the absolute chronology of the Sopot culture. The last bigger paper written on the subject of the Sopot culture and the Late Neolithic is part of the large corpus *Praistorija ju- goslavenskih zemalja* where he tackled the topic yet again, in the second tome (Neolithic). Looking at the formation of the Sopot culture through the presence of two cultural waves from the Vinča cul- tural circle were the basis for interpreting the de- velopment of the Late Neolithic of eastern Croatia (Dimitrijević 1979: 294). Like we said, the Vinkovci Hotel position is key to the described develop- ment of the Sopot culture, but also to the relative chronology of late Starčevo and early Vinča, as was recently discussed (Burić & Težak-Gregl 2009. All excavations from his death to this day did not yield firm arguments, that is, they have not yet been writ- ten, to overthrow such a vision of the development of the Late Neolithic. Without a significant num- ber of interdisciplinary methods we have today, Dimitrijević had the ability to use his imagination to ‘see’ some noted moments within the development of the Sopot culture, like its key influence on the development of the Lengyel complex (Bicske type,) and which were confirmed in the early 1970s by N. Kalicz (Dimitrijević 1979: 297-299). It is also impor- tant to state that precisely Dimitrijević divided the last phase of the Vinča culture into two sub phases (D1 and D2) and did so based on his research at Bapska. The very precise conclusion that *the Sopot culture in eastern Slavonia and western Syrmia end- ed along with the Vinča culture* (Dimitrijević 1968: 72) has been confirmed in recent years by series of radiocarbon dates from stratified late Vinča tells in western Serbia and Bapska itself (Borić 2009; Burić 2011: 77), that is, from an entire array of methods not available to him or undeveloped at the time.

LATE NEOLITHIC AFTER DIMITRIJEVIĆ AND MILOJČIĆ

The absolute dates of the Late Neolithic have long moved from the transition from the 4th to the 3rd millennium BC to the first half of the 5th millen- nium BC. Also, today it is clear that the Sopot culture with its full chronological profile belongs exclusively to the Late Neolithic. Recently, pieces

kronološkim profilom sastavni dio samo kasnog neolitika. U novije su vrijeme otkriveni komadići bakra u kontekstima sopotskih slojeva (Šimić 2006: 42; Šimić 2007: 10; Šimić 2012; Burić: *u tisku*), stoga se ta kultura pridružuje velikoj skupini kulturnih manifestacija koje su suvremenice osvita rane metalurgije. Ti nalazi bacaju novo svjetlo na gospodarstvo i trgovinu sopotskih zajednica s metalurški razvijenim, susjednim, područjima. Iako je Dimitrijević pisao da se u slučaju sopotske kulture radi o jednoj „prosječnoj pojavi“ (Dimitrijević 1979: 293), niz činjenica ipak pokazuju da se radi o jednom jasnom i čvrstom kulturnom identitetu. To se posebno može reći stoga što je u njezinu neposrednu susjedstvu živjela vinčanska kultura čija su snaga i utjecaj u potpunosti obilježili kasni neolitik II Europe. Smatramo da se i u slučaju kasne starčevačke kulture, barem one koja se nalazila na tlu Hrvatske, također radi o prilično kompaktnim društvenim zajednicama, koje nisu asimilirane u vinčansko područje, nego su bile dovoljno jake da „filtriraju“ novi vinčanski utjecaj. Preuzele su vinčanski keramografski izražaj i superiorniju tehnologiju pečenja keramike, no duhovna im je kultura ostala temeljena na starčevačkoj bazi iz čega se sopotska kultura zapravo stvorila (Dimitrijević 1968: 57, 58, 63, 90; Dimitrijević 1979: 293, 294). Razvoj sopotske kulture na njezinu matičnom području, iako iniciran, nije tekao pod isključivim patronatom vinčanskih zajednica. Sopotski samostalan ekonomski i duhovni razvoj jasan je indikator da je ona sastavni dio događanja koja se zbivaju u prvoj polovici 5. tis. pr. Kr. na prostoru od Blatnog jezera do Grčke. Formiranje telova, koji su u kasnom neolitiku istočne Hrvatske svojstveni sopotskoj kulturi, proizvodnja viškova, intenzivirana trgovina na udaljenosti (*long-distance trade*) luksuznim materijalima kao što je spondilus, metal, te opsidijan, indikator su socio-ekonomske samostalnosti, dakle kulturne stabilnosti sopotske kulture. Trgovina na daljinu je dio temeljitih promjena, što je najlakše i najbolje vidljivo upravo u trgovini luksuzom, te novim odnosima u regionalnim mrežama razmjene. Onim putem kojim je početkom neolitika prolazio neolitički paket u smjeru jugoistok-sjeverozapad, u kasnome neolitiku struje statusni simboli poput spondilusa (Séfériadès 2010: 181). Predmeti visokih vrijednosti indikator su ekonomske snage kojom si zajednica može priuštiti takve proizvode, a sopotski ih telovi uz glavne riječne komunikacije redovito imaju. Iako smo ih prestali gledati samo kao objekte prestiža (Gaydarska *et al.* 2004: 11), a moderna istraživanja s pravom propituju da jesu li samo prestiž (Séfériadès 2010: 179), oni ipak u svojoj konačnici predstavljaju luksuznu robu. Među spondilusom najbogatijim nalazištima spominju se glasoviti telovi kao npr. Dikili Tash, Varna, Durankulak, Hirşova itd., a poneki kao Omurtag

of copper have been found in the context of Sopot layers (Šimić 2006: 42; Šimić 2007: 10; Šimić 2012; Burić: *forthcoming*), making this culture a part of a large group of manifestations contemporary to early metallurgy. These finds throw a different light on the economy and trade of Sopot communities with metallurgical neighboring societies. Even though Dimitrijević wrote about the Sopot culture being an “average occurrence” (Dimitrijević 1979: 293), a line of facts show that we are, in fact, dealing with a strong and clear cultural identity. This can especially be said because the Vinča culture was its first neighbor. Its power and influences completely marked the Late Neolithic of southeastern Europe. We feel that the late Starčevo culture, at least in Croatia, is also a pretty compact complex of social communities which were not assimilated into the Vinča regions, but were strong enough to “filter” the new Vinča influences. They took over Vinča’s pottery expression and superior pottery making technology, but their spiritual culture was still based on the Starčevo basis, creating the Sopot culture (Dimitrijević 1968: 57, 58, 63, 90; Dimitrijević 1979: 293, 294). The development of the Sopot culture in its originating region, although initiated, did not go on exclusively under the protection of Vinča communities. The independent economic and spiritual development of the Sopot culture is a clear indicator that it took part in the events of the 1st half of the 5th millennium BC from the Balaton Lake to Greece. The formation of tells, marking the Sopot culture in the Late Neolithic in eastern Croatia, the production of access goods, intensive long-distance trade with luxury goods like spondylus, metal and obsidian are an indicator of the economic independence, that is, cultural stability of the Sopot culture. Long distance trade is part of thorough change, easily seen in the trade of luxury goods and new relations in the regional exchange networks. The route which was used to spread the Neolithic package southeast-northwest in the Early Neolithic was now used to spread status symbols like spondylus (Séfériadès 2010: 181). Highly valued objects are an indicator of the economic strength allowing the community to afford such produce, and Sopot tells placed along main river communication routes usually have them. Although they are no longer seen only as prestigious objects (Gaydarska *et al.* 2004: 11), and modern research rightfully question if prestigious is all they are (Séfériadès 2010: 179), they do, after all, belong to luxury goods. Among the most spondylus-rich sites, e.g. Dikili Tash, Varna, Durankulak, Hirşova and so on, some like Omurtag and Karbuna hold a special place. The “Ormutag treasure” (NW Bulgaria) (Séfériadès 2010: 183, fig. 8-3) is a hoard with a Karanovo-Gumelnița-

i Karbuna zauzimaju posebno mjesto. „Blago iz Ormutaga“ (SZ Bugarska) (Séfériadès 2010: 183, fig. 8-3) ostava je u kojoj bilježimo posudu Karanovo-Gumelnița-Kodžadermen VI kompleksa u kojoj je otkriveno mnoštvo skupocjenih predmeta. Sječiva i glačane sjekirice, uglačano ukrasno kamenje u obliku oblutaka i alatke od svinjskih kostiju nalazili su se u spomenutoj posudi uz dvadesetak fragmenata spondilusa (Gaydarska 2004: 15). Međutim, područje SZ Bugarske i tamošnjih telova bogato je spondilusom, pa se s pravom možemo zapitati o njegovoj pravoj vrijednosti u toj mikroregiji. Međutim, u sjeveroistočnoj Rumunjskoj, u području Cucuteni-Tripolje kulture, gdje tradicionalno imamo malo nalaza spondilusa, na lokalitetu Karbuna otkrivena je velika ostava sa 444 bakrena predmeta i 270 komada spondilusa (Séfériadès 2010: 183). Dakle, i u području gdje je znatno rjeđi, spondilus je čuvan uz toliki imetak kao što su stotine bakrenih predmeta - jasna ilustracija važnosti trgovine tom školjkom kao prestižom.

Gdje je tu sopotska kultura?

Prije nekoliko godina jedna takva ostava otkrivena je na nalazištu Ovčara-Tursko groblje kod Čepina (Osijek). U velikoj ljušturi školjke, kao u posudi, nalazilo se 460 predmeta od spondilusa i dentalija (roščića). Od toga preko sedamdeset komada pripada predmetima od spondilusa različite veličine i stupnja dovršenosti (Šimić 2012: 100). Bapska također očito obiluje spondilusom jer se on, osim u slojevima kasne vinčanske kulture, nalazi u velikom broju razbacan po površini još neistraženih dijelova tela. Slična je situacija i na nekim drugim sopotskim telovima (Sopot, Herrmannov vinograd, Čepin itd.). S druge pak strane, veliki broj najkvalitetnijeg opsidijana (tip C1) (Rosania et al 2008) sa Sarvaša, Čepina, Kolodvara, Sopota, Bapske itd., a prvom redu veliki radionički centar u Samatovcima, pokazuju da spondilus kao luksuzni materijal u sopotskoj kulturi nije usamljen. Kako rekosmo, navedeno jest indikator stabilnosti jedne arheološki snažne pojave kao što je sopotska kultura. Nove, već spomenute spoznaje o prvim nalazima metala u sopotskim slojevima pokazuje da sopotska kultura stoji ravnopravno uz kasnoneolitičke, odnosno, ranobakrenodobne zajednice srednjeg i donjeg Podunavlja polovine 5. tis. pr. Kr. koje baštine tekovine razdoblja osvita metalurgije i novih socio-ekonomskih odnosa na tlu jugoistočne Europe. Dimitrijević nije na ovakav način mogao vidjeti sopotsku kulturu jer svih ovih nalaza u njegovo vrijeme nije bilo. No i bez njih ispravno je pretpostavio intenzivna kulturna strujanja koja su se odvijala Dunavom kao komunikacijom koja je jednim svojim dijelom, kao svoju sastavnicu, u kasnom neolitiku imala sopotsku kulturu.

Kodžadermen VI complex pottery vessel containing many pricy objects. Blades and polished stone axes, polished decorative stones shaped like pebbles, and pig bone tools were found in the vessel along with around twenty spondylus fragments (Gaydarska 2004: 15). However, NW Bulgaria and tells placed there are rich with spondylus, so we can discuss its true value in the micro-region. On the other hand, northeastern Romania, in the area of the Cucuteni-Tripolje culture traditionally has few finds of spondylus. The site of Karbuna yielded a large hoard with 444 copper objects and 270 pieces of spondylus (Séfériadès 2010: 183). Hence, in an area where it rarely appears, spondylus was kept along a treasure consisting of hundreds of copper objects, clearly proving the importance of this shell as a prestigious trade good.

But what about the Sopot culture?

Several years ago, such a hoard was found at Ovčara-Tursko groblje near Čepin (Osijek). A total of 460 objects were found made of spondylus and dentalium shells in a large shell used as a vessel. Over 70 finds are made out of spondylus and are of different size and processing stage (Šimić 2012: 100). Bapska is also teeming with spondylus because it, apart from in the layers of the late Vinča culture, can be found on the surface of unexcavated parts of the tell. A similar situation was noted on some other Sopot tells (Sopot, Herrmannov vinograd, Čepin and so on). On the other hand, a large number of high-quality obsidian (Type C1) (Rosania et al 2008) from Sarvaš, Čepin, Kolodvar, Sopoia, Bapska and so on, and primarily the big workshop in Samatovci, show that spondylus was not the only luxury good in the Sopot culture. As stated previously, the listed are indicators of the stability of a strong archaeological occurrence like the Sopot culture. New, already discussed insight into the first finds of metal in Sopot layers show that the Sopot culture is equal to Late Neolithic, that is, Early Copper Age communities from the central and lower Danubian region of the 1st half of the 5th millennium BC which preserve the legacy of metallurgy and new socio-economic relations in southeastern Europe. Dimitrijević could not see the Sopot culture in this way because the listed finds were not yet known. However, even without them, he correctly assumed there were intensive cultural streams along the Danube communication route which partially, as a component, included the Sopot culture in the Late Neolithic.

Recently it is not uncommon to hear criticism of Dimitrijević's periodizations which are more than founded. While Dimitrijević emphasized their hypothetical and problematic aspects (e.g. the monochrome phase of the Starčevo culture in Croatia),

U novije se vrijeme prilično često mogu čuti kritike na račun Dimitrijevićevih periodizacija, koje su više nego utemeljene. Dok je sam Dimitrijević pri kreiranju nekih od njih naglasio njihove hipotetične i problematičnije dijelove (npr. monokromni stupanj starčevačke kulture u Hrvatskoj), tijekom vremena sve su one neizbježno zastarijevale. Što netočnim izvornim pretpostavkama, temeljenim na malom uzorku nalaza, a što prirodnim razvojem i napretkom znanstvene spoznaje, određeni segmenti njegove periodizacije sve su se teže uklapali u kronološke okvire koji su dolazili iz modernih istraživanja pretežito iz okolnih zemalja. Kritičara, poglavito među nadolazećim mlađim generacijama, s vremenom je bivalo sve više. Međutim, broj onih koji su kritiku argumentirali ponudom nove, cjelokupne, periodizacije nekog dijela neolitika, koja je k tomu prihvaćena u širem krugu struke, već je pedeset godina isti: jedan – Stojan Dimitrijević. Dok je pisao svoje kronologije nije ih formirao kao nepromjenjive kanone, već je samo postavio temelje da se na njima nastavi raditi (Dimitrijević 1969: 53–54; Dimitrijević 1974: 93). Naš je, nikako njegov problem, što to nije učinjeno.

BAPSKA I KRONOLOGIJA SOPOTSKE KULTURE DANAS

Današnje iskopavanje u Bapskoj koncipirano je u dva osnovna smjera: a) testiraju se Dimitrijevićeve teze o sukcesivnosti građevinskih slojeva koje je on podijelio u deset internih horizonata (A do H sa podfazama) (Dimitrijević 1968: 13, 14). Kako je poznato, od površine nalazišta² do 1,95 metara dubine njegova iskopa, na temelju statističkog uzorka u kojemu prevladava vinčanska keramika, naselje pripada žiteljima te kulture. Bapska je u tome pogledu jedinstvena jer sadrži slojeve obiju kultura, a ako se u obzir uzme Milojčićeva izjava da pola metra najdonjih slojeva pripadaju starčevačkoj kulturi (Milojčić 1949: 83), taj se lokalitet profilira kao jedini u kojemu je potencijalno moguće vidjeti upravo trenutak stvaranja sopotske kulture, odnosno transformaciju starčevačkih oblika u sopotske. Nažalost, revizija Dimitrijevićeve sonde u ovome trenutku nije moguća zbog vlasničkih odnosa na samome lokalitetu. Njome bi se došlo do podataka o apsolutnim datumima građevinskih horizonata iako on nije iskopavao po zatvorenim cjelinama već po dubinama. Ovdje treba naglasiti činjenicu da je Dimitrijevićev materijal iz Bapske gotovo u potpunosti izgubljen za Domovinskog rata u Hrvatskoj. Sačuvan je samo

through time they inevitably became outdated. This happened due to incorrect original hypotheses based on a small number of finds and the natural development of scientific insight, making some parts of his periodizations harder to fit into the chronological framework set up by modern research carried out in our neighboring countries. The number of critics grew, especially with new generations. However, the number of those who could support their criticism by suggesting new, all-encompassing periodizations of any part of the Neolithic which could be accepted by the wider professional public remains the same: one – Stojan Dimitrijević. When he wrote his chronologies, he did not shape them like unchangeable canons, but set the basis for ongoing work (Dimitrijević 1969: 53–54; Dimitrijević 1974: 93). It is our, and not his, problem that nothing has been done.

BAPSKA AND THE CHRONOLOGY OF THE SOPOT CULTURE TODAY

Today's excavations at Bapska have two basic directions: a) to test Dimitrijević's thesis on the successiveness of building layers which he divided into ten internal horizons (A to H with sub phases) (Dimitrijević 1968: 13, 14). As is known from the surface of the site² to the depth of 1.95 meters which he excavated, and based on a statistical sample dominated by Vinča pottery, the settlement is ascribed to carriers of that culture. Bapska is a unique site in that respect because it contains layers of both cultures and, considering Milojčić's statement that the deepest half a meter contained fragments of the Starčevo culture (Milojčić 1949: 83), the site becomes the only one which could potentially show the precise moment of the formation of the Sopot culture, that is, the transformation of Starčevo elements into Sopot ones. Unfortunately, a revision of Dimitrijević's excavations is currently not possible due to issues over the ownership of the land at the site. It could give us information about the absolute dates of building horizons although he did not excavate based on closed units, but on depth. It should also be stressed that most of the finds Dimitrijević excavated were lost during the Croatian War of Independence. Only material from pit 305 was partially preserved because it was in a separate box. The material is dated to phase I-B/II (Burić 2009: 85), so there is no chance for a full typological revision of the excavated material.

² Nažalost, nije nam poznata njegova početna apsolutna visina.

² Unfortunately, we do not know its original absolute height.

djelomično materijal iz jame 305 koji je bio u jednoj posebnoj kutiji, a datirana je u stupanj I-B/II (Burić 2009: 85), tako da mogućnosti za tipološku reviziju iskopanog materijala nema.

b) Drugi aspekt istraživanja je stvaranje čvrste kronologije koja se temelji na većem broju radiokarbonskih datuma koji pripadaju isključivo zatvorenim kontekstima. Radi točnosti i budućih statističkih modeliranja, kad god je to moguće, koriste se tzv. *short-life* uzorci analizirani AMS metodom i Bayesijskim modeliranjem, koji statističku pogrešku smanjuju na najmanje moguće vrijednosti. Budući da je Dimitrijević utvrdio nastanak sopotske kulture direktnim djelovanjem vinčanske, smještajem Bapske na samoj zapadnoj granici rasprostiranja vinčanske kulture, ispravno je pretpostaviti da je taj lokalitet, bez sumnje, jedan od ključnih položaja gdje bi se taj nastanak mogao arheološki potvrditi, kako je već ranije naglašeno. Zbog toga je Dimitrijević Bapsku i tretirao kao jedan od instrumenata pomoću kojih je radio tipološko-kronološku podjelu keramičkih nalaza kako su nalagali tadašnji standardi arheološke metode (Dimitrijević 1968: 20). Iako je kao supstrat sopotskoj Dimitrijević utvrdio kasnu starčevačku kulturu na koju djeluje vinčanska iz smjera istoka (današnje Srbije) (Dimitrijević 1968: 56, 57), ostaje nejasan model kako je definirao stupanj I-A koji je izdvojio u udaljenom Klokočeviku (kod Slavenskog Broda, iskopavanje 1962.) i Otoku kod Vinkovaca (iskopavanja 1957. i 1970.).³ Stvaranje sopotske kulture karakterizirao je „etničkom simbiozom“ domicilne starčevačke i doseljeničke vinčanske populacije (Dimitrijević 1968: 58; Dimitrijević 1979: 293), što podrazumijeva isto takve neposredne kontakte u području razgraničenja, odnosno spajanja tih dviju kultura. Taj se kontakt morao dakle ostvariti na području zapadnih granica rasprostiranja vinčanske kulture, a to je područje Zapadnog Srijema, odnosno prostor između Iloka i Vinkovaca (Sopota). Klokočevik se nalazi pedesetak kilometara istočno od eponimnog naselja i jedino je nalazište (uz Otok u verziji iz 1968.), koje je po Dimitrijeviću, sadržavalo keramiku najranijeg stupnja (I-A) (Dimitrijević 1968: 31, Dimitrijević 1979: 268). Isto tako, nalazi se gotovo stotinu kilometara od Bapske, jednog od lokaliteta na kojemu se spomenuta „etnička simbioza“ i stvaranje sopotske kulture moglo odigrati iz gore navedenih razloga. Vrlo ograničeno isko-

b) The second aspect of research is to create a chronology based on a larger number of radiocarbon dates belonging to closed contexts. Because of precision and future statistical models, whenever it is possible, we use the so called *short-life* samples dated by the AMS method and Bayesian modeling, thereby reducing the chance of statistical mistakes down to a minimum. Since Dimitrijević confirmed the appearance of the Sopot culture was a result of direct influences of the Vinča culture, and placed Bapska on the western border of the Vinča culture, it is safe to conclude that the site is undoubtedly one of the key positions where the emergence of the Sopot culture could be archaeologically validated, as was stated above. This is precisely why Dimitrijević considered Bapska to be one of the instruments he used to create the typological and chronological division of pottery finds as enforced by the then standards of the archaeological profession (Dimitrijević 1968: 20). Although Dimitrijević thought that the Sopot culture developed from the late Starčevo culture under the influence of the Vinča culture coming in from the east (today's Serbia) (Dimitrijević 1968: 56, 57), the model he used to define phase I-A remains unclear. The phase was defined at the far Klokočevik (near Slavonski Brod, excavations in 1962) and Otok near Vinkovci (excavations in 1957 and 1970).³ The formation of the Sopot culture is characterized by a n “ethnic symbiosis” of the native Starčevo and foreign Vinča populations (Dimitrijević 1968: 58; Dimitrijević 1979: 293), which means that the same kind of indirect contacts had to have existed in bordering regions where the two cultures merged. This contact could, therefore, have been achieved in the area of the western regions of the Vinča culture, in the area of western Sylvania, that is between Ilok and Vinkovci (Sopot). Klokočevik is situated about 50 kilometers east of the eponym site and is the only site (along with Otok in the 1968 version) which, according to Dimitrijević, contained pottery of the earliest phases (I-A) (Dimitrijević 1968: 31, Dimitrijević 1979: 268). Equally, finds from almost a hundred kilometers from Bapska, one of the sites mentioned in the context of the “Ethnic biocenosis”, the creation of the Sopot culture could have went on from the above listed reasons. Very limited excavations and lack of documentation and publications of the excavations in Klokočevik do not give us the opportunity to determine Dimitrijević's

³ U knjizi *Sopotsko-lendelska kultura* Dimitrijević piše da je za determinaciju stupnja I-A koristio Klokočevik i „prehistorijski humus“ iz Otoka (s rezervom ostavlja Sarvaš) (Dimitrijević 1968: 31), dok u *Praistoriji jugoslavenskih zemalja* za definiciju istog stupnja koristi „isključivo Klokočevik“ (Dimitrijević 1979: 274).

³ In his book *Sopotsko-lendelska kultura*, Dimitrijević wrote that to define phase I-A he used finds from Klokočevik and the “prehistoric hummus” from Otok (he lists Sarvaš but notes that it is uncertain) (Dimitrijević 1968: 31), while in *Praistorija jugoslavenskih zemalja* he used exclusively Klokočevik to define the same phase (Dimitrijević 1979: 274).

pavanje i nedostatak dokumentacije i samog publiciranja iskopavanja u Klokočeviku, ne daju nam mogućnost za pobliže utvrđivanje spomenutog Dimitrijevićevog datiranja. Sasvim je vjerojatno da se radi o jednom skupu nalaza koji su bili vrlo grubi, s temeljnim tipološkim obrisima sopotske kulture, koje je Dimitrijević, u nedostatku radiokarbonskih analiza i većeg volumena radova interpretirao kao materijal koji pripada najranijoj, formativnoj fazi kulture. Isto tako, iskopavanja i materijal iz Otoka nisu nikada publicirani, tako da je o svemu tome bez revizijskih radova, vrlo teško donositi bilo kakav sud.

Ono što se u tom smislu još treba razmotriti jest osjetljivo pitanje područja koje pokriva jezgra sopotske kulture. Starčevačka kultura je na području od Vinkovaca na zapadu do Obreža u istočnom Srijemu (barem koliko nam je do sada poznato), zabilježila jedinstvenu spiraloidnu fazu koja je, na temelju nalaza na Hotelu u Vinkovcima, upravo onaj horizont starčeva koji se transformirao u sopotsku kulturu (spiraloid B po Dimitrijevićevoj podjeli) (Dimitrijević 1979: 258; Burić 2009: 30, text fig. 6). Stanovnici tog područja svjedočili su nastanku sopotske kulture (Burić & Težak-Gregl 2010), pa tako i čine jezgru u kulturnom i geografskom smislu, a kasnije ju prenose dalje na zapad. Iz tog će zapadnog područja među najvažnijim lokalitetima biti Slavča i Ravnjaš sa svojim sopotskim horizontima i njihovim datumima (Mihaljević 2013). Ti se lokaliteti nalaze preko 150 km zapadno od Bapske i ne čine teritorijalnu jezgru u kojoj je sopotska kultura nastala, iako očito imaju vrlo kvalitetan materijal. Prilično rane apsolutno-kronološke vrijednosti s tih lokaliteta pokazuju da je sopotska materijalna produkcija već oko 4800. pr. Kr. stigla u relativno udaljena područja (Nova Gradiška) na zapadu rasprostiranja kulture. No, i za to im je trebalo četiristotinjak godina, ako se vežemo na apsolutne datume rane vinčanske kulture uz koje tipološki vežemo formativne faze sopotske kulture, onako kako je to definirao Dimitrijević. Poseban problem ovdje predstavljaju, pored malog broja datuma, vrste uzoraka. Budući da se radi o uzorcima drveta, ti datumi nemaju preciznost kao što to imaju oni iz kosti ili tzv. *short-life* materijala. Kao istaknuti primjer tog problema mogu se uzeti apsolutni datumi, također isključivo iz drveta, koji dolaze s lokaliteta Dubovo-Košno sjeverno od Županje (Obilić *et al.* 2004). Međutim, to je tema za širu raspravu koja će biti prezentirana na drugome mjestu (Burić *u tisku*).

Kad već spominjemo apsolutnu kronologiju, zanimljivo je reći da je Dimitrijević apsolutne datume početka i kraja, tj. trajanja sopotske kulture, unutar razdoblja od sedam godina (1961. do 1968.), poma-

mentioned datation with more certainty. It is very probable that we are dealing with a group of finds which were coarse and had basic typological characteristics of the Sopot culture which Dimitrijević, lacking radiocarbon analyses and a bigger volume of published works, interpreted as material belonging to the earliest, formative phase of the said culture. Additionally, excavations and material found at Otok were never published so it is very hard to make any kind of conclusion without thorough revision work.

The thing we still have to observe in this regard is the sensitive question of the area which served as the core of the Sopot culture. The Starčevo culture in the area between Vinkovci in the west and Obrež in eastern Sarmia (at least from what we know so far), was marked by a unique spiraloid phase which, based on finds from Hotel in Vinkovci, represents the precise horizon of the Starčevo culture which got transformed into the Sopot culture (spiraloid B according to Dimitrijević) (Dimitrijević 1979: 258; Burić 2009: 30, text fig. 6). The inhabitants of this area were witnesses to the creation of the Sopot culture (Burić & Težak-Gregl 2010), and are therefore the core in a geographical and cultural sense, later spreading the culture westward. In this western area, the sites of Slavča and Ravnjaš will prove to be most important due to their Sopot culture horizons and dates (Mihaljević 2013). These sites are situated over 150 km west of Bapska and do not fall into the territorial core where the Sopot culture developed, although they clearly display high-quality material. Quite early absolute chronological values from the mentioned sites show that the material production of the Sopot culture reached very distant areas already around 4800 BC (Nova Gradiška) on the western part of its territory. However, even this move took them about four hundred years, if we connect these to the dates for the early Vinča culture which are typologically connected to the formative phases of the Sopot culture, based on how Dimitrijević defined them. Certainly, a special problem occurs, apart from the small number of samples, with the kind of sample available. Since we are dealing with samples of wood, the dates are not as precise as they would be if taken from bones or other, so called *short-life* materials. An emphasized example of this problem are the absolute dates, also taken exclusively from samples of wood, taken at the Dubovo-Košno site situated north of Županja (Obilić *et al.* 2004). However, this topic requires a bigger discussion which will be presented elsewhere (Burić *forthcoming*).

When it comes to absolute chronology, it is interesting to see say that Dimitrijević moved the dates

knuo za šestotinjak godina. U tekstu o problemu neolitika i eneolitika u SZ Hrvatskoj (1961.) trajanje sopotske kulture okvirno je postavljeno u razdoblje od 2450. – 1950. pr. Kr. (Dimitrijević 1961: 65), dok je u monografiji o sopotskoj kulturi, objavljenoj nakon iskopavanja Bapske, smješteno u razdoblje između 3100. – 2450. god. pr. Kr. (Dimitrijević 1968: 89). Radiokarbonski datumi iz Bapske, koje je koristio kao prvi u Hrvatskoj, s vrijednostima oko 4000. godine pr. Kr., na njega kao ni na Milojčića, nisu ostavili dublji dojam, jer je, kao što je poznato, ta metoda tada bila predmetom velikih rasprava (Milojčić 1958: 409 i dalje).

S. Dimitrijević, iako značajno ograničen sredstvima i nedostatkom interdisciplinarnih pristupa kojima mi danas raspolažemo, postavio je kronologiju prapovijesti kontinentalne Hrvatske iz razdoblja prije pojave metala na način da je ona u određenoj mjeri u upotrebi još i danas. Njegove interpretacijske greške koje su postale sve vidljivije s odmakom vremena, napretkom struke i primjenjivanih metoda, nisu ni veće ni manje od onih koje su imali njegovi, značajno bolje financirani, suvremenici. Međutim, kako smo vidjeli, opći stavovi koje je iznio o sopotskoj kulturi, pogotovo što se tiče njezine geneze u okvirima kasnog neolitika regije, još su uvijek aktualni. To su oni istinski temelji, njegova ostavština, koja je svima koji se bave tim razdobljem polazna točka u radu. Na njima je da te temelje nadopune, a još više nadograđuju. Sir M. Wheeler, ugledni britanski arheolog iz ranih dana arheološke struke, otac metode iskopavanja s kontrolnim profilima (*Wheeler-Kenyon method*) u jednoj je svojoj knjizi sjajno napisao: “... činjenica je da arheolozi ne iskopavaju stvari, već ljude. Ako mu <arheologu> komadići i fragmenti s kojima se bavi nisu živi, ako nisu temelj svega, onda neka potraži nešto drugo čime će se baviti” (Wheeler 1956: 13). Način na koji je Dimitrijević radio, bilježio i neumorno fotografirao komadiće i fragmente opisuje onog pravog, idealnog Wheelerovog arheologa. Bez obzira na pogreške koje su bile prisutne dok je djelovao, kao i one koje su se iskristalizirale tijekom vremena, Dimitrijevićev rad još je uvijek nenadmašen korpus ispisanog znanja bez kojega nema ozbiljnog posla na neolitičkom materijalu kontinentalne Hrvatske.

for the beginning and end of the Sopot culture for about six hundred years in a seven year period (1961 to 1968). In his text about the problem of the Neolithic and the Copper Age in northwestern Croatia (1961), he wrote that the Sopot culture lasted from 2450 until 1950 BC (Dimitrijević 1961: 65), while in his monograph about the Sopot culture, published after he conducted excavations at Bapska, he placed the culture between 3100 and 2450 BC (Dimitrijević 1968: 89). The radiocarbon dates from Bapska, which he was the first to use in all of Croatia, falling around 4000 BC, did not leave a deeper mark either on him or Milojčić because, as is known, the viability of the method was a matter of discussion at the time (Milojčić 1958: 409 and on).

S. Dimitrijević, although significantly limited by funds and lack of interdisciplinary approaches available to us today, set up the chronology of prehistory in continental Croatia including the periods before the appearance of metallurgy and did it so well that it can still be used today to a certain extent. His interpretational mistakes which became more evident with the passage of time, due to scientific breakthroughs and applying new methods, are neither greater nor smaller than those of his better financed contemporaries. However, like we saw, the general opinions he expressed about the Sopot culture, especially regarding its genesis in the framework of the Late Neolithic, are still applicable. They are the true foundations, his legacy which serve as the starting point for everyone who tackle the same periods. It is up to these people to complement and add on to his chronology. Sir M. Wheeler, a respected British archaeologist from the early days of the profession, the father of the excavation method with control profiles (*the Wheeler-Kenyon method*) wrote in one of his books: “... an insistence that the archaeologist is digging up, no things, but people. Unless the bits and pieces which he deals be alive to him, unless he have himself the common touch, he had better seek out other disciplines for his exercise” (Wheeler 1956: 13). The way in which Dimitrijević worked, wrote down and tirelessly photographed the *pieces and fragments* describes Wheeler’s true, ideal archaeologist. Despite the mistakes he made while working, as well as those which became apparent over time, the work of Stojan Dimitrijević is still an unsurpassed corpus of written knowledge without which there can be no serious work on the Neolithic material from continental Croatia.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Borić 2009 D. Borić, "Absolute dating of metallurgical innovations in the Vinča Culture of the Balkans", in: T. K. Kienlin & B. W. Roberts (ed.), *Metals and Societies. Studies in honour of Barbara S. Ottaway* (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie), Bonn, 2009, 191-245.
- Burić 2009a M. Burić, "Crtice o povijesti istraživanja Gradca u Bapskoj i njegovih istraživača (Notes on the History of Archaeological Excavations on Gradac at Bapska and its Excavators)", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser.3, XLII, Zagreb, 2009, 489-507.
- Burić 2009 M. Burić, *Utjecaj vinčanske kulture na kasni neolitik istočne Hrvatske* (neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu / unpublished PhD thesis, University of Zagreb), Zagreb, 2009.
- Burić 2011 M. Burić, *Gradac u Bapskoj – slika života istočne Hrvatske prije 7000 godina*, Zagreb, 2011.
- Burić 2015 M. Burić, "Problems of the Late Neolithic Absolute Chronology in Eastern Croatia", *Eurasia Antiqua*, Berlin (u tisku / in press).
- Childe 1929 G. V. Childe, *Danube in Prehistory*, Oxford, 1929.
- Rosania et al. 2008 Corinne N. Rosania, Matthew T. Boulanger, Katalin T. Biro, Sergey Ryzhov, Gerhard Trnka & Michael D. Glascock, "Revisiting Carpathian obsidian", *Antiquity* 82/318, Durham, 2008, <http://antiquity.ac.uk/projgall/rosania/index.html#author> (posjet / accessed 05.11.2012.)
- Dimitrijević 1959 S. Dimitrijević, *Problem neolita u Slavoniji i Srijemu* (neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu / unpublished PhD thesis, University of Zagreb), Zagreb, 1959.
- Dimitrijević 1956 S. Dimitrijević, "Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture", *Opuscula archaeologica* I, Zagreb, 1956, 1-67.
- Dimitrijević 1961 S. Dimitrijević, "Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji", *Opuscula archaeologica* 5, Zagreb, 1961, 5-78.
- Dimitrijević 1974 S. Dimitrijević, "Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovih problema", *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju* (Materijali 10), Beograd, 1974, 59-121.
- Gaydarska et al. 2004 B. Gaydarska, J. Chapman, I. Angelova, M. Gurova & S. Yanev, "Breaking, Making and Trading: The Miložčić Omurtag Eneolithic Spondylus Hoard", *Archaeologica Bulgarica* VIII/2, Sofia, 2004, 11 - 34.
- Miložčić 1958 V. Miložčić, "Zur Anwendbarkeit der C 14-Datierung in der Vorgeschichtsforschung, II. Teil", *Germania* 36 (3/4), Berlin, 1958, 409-418.
- Schier 1996 W. Schier, *The Relative and Absolute Chronology of Vinča*, in: *The Vinča Culture, its role and cultural connections*, Timisoara, 1996, 141-163.
- Seferiades 2010 M. L. Seferiades, "Spondylus and Long-Distance Trade in Prehistoric Europe", in: D. W. Anthony, & J.Y. Chi (eds.), *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000 - 3500 BC.*, New York, 2010, 179-190.
- Šimić 2012 J. Šimić, *Šetnje slavonskom i baranjskom prapoviješću*, Osijek, 2012.
- von Tompa 1940 F. von Tompa, "Neolitische Kulturen in der Draugegend", *Hoffillerov zbornik* (VHAD, n.s. 18-21), Zagreb, 1940, 7-10.
- Wheeler 1956 M. Wheeler, *Archaeology from the Earth*, Oxford, 1956.